

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВДА ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ МОҲИЯТИ ВА АСОСЛАРИ

Муҳаммадулло Раҳматуллаевич ЧУТБАЕВ

Тошкент давлат юридик университети Ихтисослаштирилган филиали Жиноят-ҳуқуқий фанлар кафедраси доценти

АННОТАЦИЯ

Мақолада дастлабки терговда жиноят ишини тугатиш институниг моҳияти ва асослари таҳлил қилинган. Шунингдек жиноят ишини тугатишнинг босқичлари ҳамда мазкур институтнинг ижтимоий-сиёсий, процессуал-ҳуқуқий, жиноят-ҳуқуқий ва тарбиявий жиҳатлари ўрганилиб, жиноят ишини тугатишнинг шартлари таърифи ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: дастлабки тергов, жиноят ишини тугатиш, жиноят ишини тугатиш асослари ва шартлари, жиноят ишини тугатиш босқичлари.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются сущность и основы института прекращения уголовного дела на предварительном следствии. Также были изучены этапы прекращения уголовного дела и социально-политические, процессуально-правовые, уголовно-правовые и воспитательные аспекты данного института, а также разработано определение условий прекращения уголовного дела.

Ключевые слова: предварительное следствие, прекращение уголовного дела, основания и условия прекращения уголовного дела, стадии прекращения уголовного дела.

ANNOTATION

The article analyzes the essence and foundations of the institution of termination of the criminal case in the preliminary investigation. Also, the stages of termination of the criminal case and the social-political, procedural-legal, criminal-legal and educational aspects of this institute were studied, and the definition of the conditions for closing the criminal case was developed.

Keywords: preliminary investigation, termination of criminal case, grounds and conditions of termination of criminal case, stages of termination of criminal case.

Жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг вазифалари жиноятларни тез ва тўла очиш, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч

бир шахс жиноий жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорни фош этиш, шунингдек қонуннинг тўғри тadbик этилишини таъминлашдан иборат. Жиноят ишини юритишнинг жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган тартиби қонунийликни мустаҳкамлаш, жиноятларнинг олдини олиш, шахс, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилиши лозим.

Дастлабки терговни тамомлаш масаласи тергов органлари томонидан ишни якунига етказиш билан боғлиқ барча ҳолатлар аниқлангандан кейингина ҳал этиладиган масалалар сирасига киради. ЖПКнинг [1]

372-моддасига мувофиқ, дастлабки тергов жиноят ишини тугатиш тўғрисида қарор чиқариш, айблов ҳулосаси тузиш, ишни тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш ёки тарафларнинг ярашуви учун судга юбориш тўғрисида қарор чиқариш ёхуд амнистия актига асосан жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида тақдимнома тайёрлаш билан тамомланади.

Жиноят ишини тугатиш институти ишни якунловчи жараён ҳисобланади. Ушбу жараёнда иш юзасидан йиғилган далилларни ҳар томонлама таҳлил қилишга, баҳолашга, шунингдек жиноят ишини юритиш ваколатига эга бўлган мансабдор шахснинг ишни тугатиш асослари бор ёки йўқлиги тўғрисида асосланган ҳулосага келишига имконият яратади.

«Жиноят ишини тугатиш» тушунчаси қонун ва қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топмаганлиги боис, юридик адабиётда бу борада турли хил фикрлар мавжуд. Жумладан, Д.Камалходжаевнинг таъкидлашича, жиноят ишини тугатиш дастлабки терговни тамомлашнинг бошқа турларидан жиноят иши моҳиятининг тўлиқ ҳал этилиши ва якуний аҳамият касб этиши билан фарқ қилади [2]. А.Б.Қулаҳметов жиноят ишини тугатиш деганда, тегишли ваколатларга эга органларнинг иш юзасидан далилларни тўплаш, тадқиқ этиш, баҳолаш ва у билан боғлиқ бошқа барча ваколатларининг тугатилишига олиб келишини тушуниш лозимлигини қайд этади [3].

Билдирилган мазкур фикрларда жиноят ишини тугатишнинг умумий мазмуни акс эттирилган бўлса-да, унинг қўллаш асослари ва шартларини ўз ичига камраб олмаган. Яъни, мазкур институт ким томонидан ва қандай ҳолатларда қўлланилиши мумкинлиги ёритилмаган.

У.А.Тухташевнинг назарида қилмишда жиноят-процессуал муносабатлар мавжуд бўлишини инкор қиладиган юридик фактларнинг мавжудлиги жиноят ишини тугатишни тақозо этади [4]. В.И.Радченко бошчилигидаги бир гуруҳ олимларнинг фикрича эса, жиноят ишини тугатиш деганда мазкур иш бўйича келгусида жиноят-процессуал ҳаракатлар олиб борилишини истисно этадиган ҳолатлар аниқланганлиги сабабли, терговни ишни тугатиш йўли билан тамомланиши тушунилади [5]. Билдирилган фикрларга қисман қўшилиш мумкин. Чунки, айрим ҳолатларда

ҳақиқатдан ҳам жиноят-процессуал муносабатлар мавжуд бўлишини инкор қиладиган юридик фактларнинг мавжудлиги жиноят ишини тугатилишига олиб келади. Лекин амалдаги ЖПКда қайд этилган айрим асослар, жумладан ярашув, хусусий айблов, шунингдек шахснинг розилиги билан тугатиладиган ишни тугатиш асосларини қўллашда учун жиноят-процессуал муносабатлар мавжуд бўлишини инкор қиладиган юридик фактлар мавжуд, дея олмаймиз. Сабаби, мазкур ҳолатда жиноят иши тугатилиши ҳам, умумий тартибда давом эттирилиши ҳам мумкин.

Жиноят ишини тугатиш масалси терговчи томонидан ишга тааллуқли бўлган барча ҳолатлар тўғрисида ишонарли маълумотлар тўпланиб, аниқланган фактлар ўз исботини топганидан сўнг ҳал этиладиган масалалар сирасига киради. Масалан жиноят ишини қўзғатиш жиноят ишини тугатишдан тубдан фарқ қиладди. Уларнинг фарқи шундаки, ишни қўзғатиш масаласини ҳал қилишда тергов органларида ишнинг ҳолатига ойдинлик киритиладиган тўлиқ маълумотлар ҳар доим ҳам бўлавермайди, тугатишда эса аксинча, терговчида мавжуд ҳолатни ёритадиган етарли ва ишончли далиллар бўлиши шарт.

Юқорида келтирилганларга хулоса қиладиган бўлсак, жиноят ишини тугатиш дастлабки терговни яқунловчи босқич бўлиб, тегишли ваколатга эга бўлган мансабдор шахснинг иш бўйича тўпланган далилларни таҳлил қилиш орқали ушбу асосни қўллаш барча ҳолатлар ўз исботини топганлигига ишонч ҳосил қилиб жиноят ишни тугатиш тўғрисида хулосага келишидир.

Жиноят ишини тугатиш жиноят ишини тамомлашнинг турларидан бири сифатида қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- иш бўйича тўпланган далилларни таҳлил қилиш ва баҳолаш орқали қонунда ишни тугатиш билан боғлиқ бўлган тегишли асосни аниқлаб, келгусида терговни давом эттириш мумкин эмаслиги тўғрисида асосланган ва ишончли хулоса чиқариш;
- жиноят иши материалларини талаб даражасида ҳужжатлаштириш ва тизимлаштириш (бу одатда далилларни баҳолаш ва қайд этиш билан боғлиқ, чунки бу ҳаракатлар далиллар манбаларини тадқиқ этишда ёрдам беради);
- жиноят ишини тугатиш тўғрисида қарор тайёрлаш;
- жиноят ишини тугатиш қарори билан боғлиқ барча масалаларни ҳал этиш, жумладан гумон қилинувчи (айбланувчи)га нисбатан қўлланилган эҳтиёт чорасини бекор қилиш, гумон қилинувчи (айбланувчи)дан олинган мулк ҳамда бошқа буюмларни қайтариб бериш ва бошқалар;
- гумон қилинувчи, айбланувчи ва ишнинг тугатилишидан манфаатдор бўлган барча шахсларга жиноят иши тугатилгани тўғрисидаги хабарни етказиш ва илтимосларига биноан уларни тугатилган иш материаллари билан таништириш, шунингдек, таништирув жараёнида келиб чиқиши мумкин бўлган бошқа масалаларни ҳал этиш.

Жиноят ишени тугатишга бевосита ишени юритаётган терговчи ваколатлидир. Лекин жиноят ишени тугатиш масаласи ҳамма вақт ҳам фақат уларнинг хоҳиши ёки розилиги билан ҳал қилинмайди. Амалдаги жиноят-процессуал нормаларга мувофиқ, жиноят ишени тугатишнинг айрим асослари юзасидан бошқа шахслар (гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи)нинг розиликлари ёки қарши эмасликлари, баъзи ҳолатларда эса хоҳишлари (ташаббуслари) ҳам талаб этилади. Жумладан, Жиноят-процессуал кодекси 84-моддасининг биринчи қисми 1–3-бандларида жиноят ишени тугатиш учун айбланувчи ёки улар вафот этган бўлса, уларнинг яқин қариндошлари ишени давом эттиришни талаб қилмаган бўлиши кўрсатилган. Ушбу норманинг тўртинчи қисмига мувофиқ, томонларнинг ярашганлиги муносабати билан жиноят ишени тугатиш учун жабрланувчи Жиноят кодексининг 66¹-моддасида кўрсатилганидек, гумон қилинувчи (айбланувчи) билан ярашиш истагини билдириши керак.

Жиноят ишени тугатиш асослари моҳияти ва мазмуни жиҳатидан бир-биридан фарқ қилгани туфайли, улар юзасидан аниқланиши ва исботланиши лозим бўлган ҳолатлар ҳам турли кўринишларга эга бўлади [6]. Масалан, ЖПК 84-моддасининг бешинчи қисмида келтирилган «ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган шахс айбини бўйнига олиш тўғрисида арз қилган, чин кўнгилдан пушаймон бўлган, жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган ва келтирилган зарарни бартараф қилган бўлса» асоси билан жиноят ишени тугатиш учун жиноятнинг биринчи марта содир этилганлиги, етказилган зарарнинг бартараф қилинганлиги, шахснинг ўз қилмишидан чин кўнгилдан пушаймонлиги ва жиноятнинг фош этилишига фаол кўмаклашгани ҳамда бошқа шу каби ҳолатлар аниқланиши шарт. Жиноят ишени тугатиш институти шахсларнинг ҳуқуқларини тиклаш ёки жиноят йўлига адашиб кириб қолган кишиларга ўзларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатларидан пушаймон бўлиб, тегишли жазодан озод бўлиш имконини бериши билан бирга, жамиятда келгусида жиноятчиликнинг олдини олишда ижтимоий-сиёсий, процессуал-ҳуқуқий, жиноят-ҳуқуқий ва тарбиявий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Жиноят ишени тугатишнинг ижтимоий-сиёсий аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

- жиноят ишени тугатиш тўғрисидаги қарор (ажрим) давлат томонидан олиб борилаётган ислохотнинг инсонпарварлиги, демократик принципларга мослиги, шунингдек, суд ва тергов органларининг жиноятчиликка қарши кураш борасида олиб бораётган фаолиятини ўзида мужассам этади;
- жиноят ишени тугатиш тўғрисидаги қарор ёки ажримни фақат махсус ваколатга эга мансабдор шахс (терговчи) чиқаради.

Жиноят ишени тугатишнинг процессуал-хукукий ахамияти куйидагилардан иборат:

- айби бўлмаган шахсни ноқонуний равишда жиноий жавобгарликка тортиш ҳолларининг олди олиниши ва ҳақиқий айбдорларнинг фош этилиши;
- иш бўйича тўпланган барча далиллар таҳлил қилиниб, уларга якуний баҳо берилиши ва ана шу баҳо асосида тегишли хулоса чиқарилиши;
- гумон қилинувчи (айбланувчи)нинг ҳимояланишдек конституциявий хукуқи амалга оширилиши, шунингдек, жиноят процессининг бошқа иштирокчилари (жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар) нинг хукуклари ва қонуний манфаатлари таъминланиши;
- ишнинг якунидан манфаатдор бўлган процесс иштирокчилари (гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи ва бошқалар) га қонунда белгиланган муддат давомида терговчининг жиноят ишени тугатиш тўғрисида чиқарган қарори устидан прокурорга шикоят қилиш хукуқини юзага келтирилиши;
- фуқаролар қонунга зид равишда жиноий жавобгарлик ва жазога тортилмасликлари учун процессуал кафолатлар яратилиши;
- тергов органлари ва прокурорнинг дастлабки терговнинг ҳар томонлама тўлиқ ва ҳолисона олиб борилишини процессуал ва ташкилий назорат қилишнинг бир шакли ҳисобланиши.

Жиноят ишени тугатишнинг жиноий-хукукий ахамияти шахсинг содир этган жиноятини квалификация қилиш ва уни жиноий жавобгарликдан озод қилиш каби масалаларни ҳал этишда мансабдор шахсинг жиноий-хукукий нормадан келиб чиқиши билан боғлиқ.

Жиноят ишени тугатишнинг тарбиявий ахамияти куйидагиларда ўз аксини топади:

- гумон қилинувчи (айбланувчи) терговчининг жиноят ишени тугатиш ҳақидаги қарорига асос бўлган материаллар билан танишиб, тўпланган далиллар асосида хулосанинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиши;
- ЖПКнинг 83-моддасида кўрсатилган асослар билан жиноятини тугатишда айбсиз деб топилган шахсга нисбатан қўлланиладиган реабилитация чоралари нафақат гумон қилинувчи (айбланувчи)га ва унинг оила аъзоларига, балки ишнинг якунидан манфаатдор, шунингдек, ушбу хабардан воқиф бўлган ҳар бир фуқарога ижобий таъсир кўрсатиши ва ҳоказо.

Жиноят-процессуал хукуқ назарияси жиноят ишени тугатиш “асослари” билан бир қаторда, жиноят ишениш тугатиш “шартлари” ни ўрганишни ҳам тақозо этади. Эътиборли жиҳати мазкур тушунчалар ўзининг мазмуни ва ахамияти жиҳатидан бир-бирига жуда яқин, лекин улар бир хил маънони англатмайди.

Бугунги кунга қадар на қонун нормаларида, на жиноят-процессуал назарияда уларнинг ўзига хос, бир-бирдан ажратиб турувчи белгилари бўйича ягона фикр мавжуд.

Назаримизда, амалдаги қонун нормасида тўғридан-тўғри ифодаланган ҳолатлар жиноят ишини тугатиш “асоси” ҳисобланади. Масалан, 84-модданинг биринчи қисми 1-бандида қайд этилган “жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса” асоси, жиноят ишини тугатиш учун “асос” бўлса, мазкур асосни қўллаш учун аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар, жиноят иши бўйича “шартлар” бўлиб хизмат қилади. Яъни жавобгарликка тортиш муддати давомида бошқа жиноят содир этмаганлиги, содир этган жинояти тинчлик ва хавфсизликка қарши қаратилмаганлиги ва бошқалар.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, жиноят ишини тугатиш учун “асос” “шартлар” га нисбатан муҳим ёки аксинча, бўлиши мумкин эмас. Ушбу ҳолатда бирламчи, иккиламчи қонун ҳужжатларини қўллаш нотўғри. Зеро, ҳар бир ишни тугатиш асосини қўллаш бўйича ҳам асос, ҳам шартларнинг тўлиқ аниқланмаганлиги бу борада қабул қилинадиган қарорларнинг ноқонуний ва асоссиз бўлишига олиб келади.

Фикримизча, амалдаги жиноят ва жиноят-процессуал қонун нормаларида қонуншунос ҳар бир ишни тугатиш асосини қўллаш асослари ва шартларини тўлиқ белгилаши лозим. Чунки, ЖК ва ЖПКда ишни тугатиш асосларини қўллаш шартларининг белгиланиши уларни қўлловчи органлар учун қатор қулайликлар келтириб чиқаради.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар жиноят ишини тугатиш шартларини қуйидаги мазмунда таърифлаш имконини беради: “Жиноят ишини тугатиш шартлари деганда, жиноят ишини тугатилишини тақозо этадиган, тегишли ишни тугатиш асосини қўллаш учун аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар, фактлар ва вазиятларни тушуниш лозим”.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси – URL: <https://lex.uz/docs/111460> (мурожаат санаси: 07.09.2022)
2. Камалходжаев Д. Конституционные гарантии прекращения уголовных дел // Конституция ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг долзарб муаммолари: Республика илмий-назарий конференцияси материаллари (2002 йил 14 ноябрь). – Т., 2003
3. Қулаҳметов А. Б. Вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияга материалларни кўриб чиқиш учун бериб, жиноят ишини тугатиш. –Т., 2002.
4. Уголовный процесс: Общая часть. Учебное пособие в 2-х частях. Часть II / Автор-составитель У. А. Тухташева. – Т., 2007.
5. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.И. Радченко. –24-е изд., перераб. и доп. – М., 2006.
6. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ахборотномаси. – 2002. – № 1–2.